

SODDA SO‘ZLARDAN ERKIN NUTQGACHA: BOSHLANG‘ICH BOSQICHDAGI RIVOJLANISH

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali talabasi

Omatbekov Yahyobek Rafiq o‘g‘li

Ilmiy rahbar: Qo‘qon Universiteti Andijon filiali Professori

Mamatkulov Abdulxapiz Latipovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada chet tilini o‘rganishning boshlang‘ich bosqichida sodda so‘zlarni o‘zlashtirishdan boshlab erkin nutqqa o‘tish jarayoni tahlil qilinadi. Chet tilini endi o‘rganayotgan shaxs dastlab alohida so‘zlar, kundalik iboralar va oddiy gap qoliplarini egallaydi. Keyinchalik bu birliklar tinglash, takrorlash, savol-javob, kichik dialoglar va erkin muloqot orqali faol nutqqa aylanadi. Maqolada boshlang‘ich bosqichda lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik andozalarni sodda shaklda qo‘llash, talaffuzni rivojlantirish, psixologik to‘siqlarni kamaytirish hamda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, chet tili darslarida bosqichma-bosqich rivojlanish tamoyili va tabiiy muloqotga yaqinlashtirilgan mashqlarning ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *chet tili, boshlang‘ich bosqich, sodda so‘zlar, erkin nutq, lug‘at boyligi, muloqot, og‘zaki nutq, kommunikativ yondashuv, til o‘rganish.*

KIRISH

Chet tilini o‘rganish insonning bilim doirasini kengaytiradi, boshqa xalqlar madaniyatini tushunishga yordam beradi va zamonaviy ta‘lim hamda kasbiy faoliyatda muhim imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda xorijiy tillarni o‘rganish faqat grammatik qoidalarni yodlash bilan cheklanmaydi. Asosiy maqsad — o‘rganilayotgan tilda fikrni tushunarli, tabiiy va muloqotga mos tarzda ifodalashdir.

Boshlang‘ich bosqichda til o‘rganuvchi odatda alohida so‘zlar, qisqa iboralar va eng zarur gaplarni o‘zlashtirishdan boshlaydi. Masalan, salomlashish, o‘zini tanishtirish, ranglar, sonlar, vaqt, oila, kasb, joy nomlari, oddiy fe‘llar va kundalik ehtiyojga oid so‘zlar ilk bosqich uchun asosiy material hisoblanadi. Biroq bu so‘zlar faqat yodlab qo‘yilganda emas, balki nutq vaziyatlarida qo‘llanganda haqiqiy bilimga aylanadi.

Sodda so‘zlardan erkin nutqqa o‘tish birdaniga yuz bermaydi. Bu jarayon takroriy mashqlar, tinglash, taqlid qilish, juftlikda ishlash, savol-javoblar, kichik dialoglar va asta-sekin mustaqil fikr bildirish orqali shakllanadi. Shuning uchun boshlang‘ich bosqichda o‘qituvchi o‘quvchidan darhol mukammal gapirishni talab qilmasligi, aksincha, uni kichik nutqiy qadamlar orqali erkinlikka olib borishi lozim.

Mazkur maqolada chet tillarni o‘rganish misolida boshlang‘ich bosqichdagi nutqiy rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Unda sodda lug‘aviy birliklarning faol nutqqa aylanishi, grammatik qoliplarning vazifasi, tinglash va takrorlashning o‘rni, psixologik qulay muhit yaratish hamda o‘qituvchi tomonidan tanlanadigan amaliy usullarning ahamiyati yoritiladi.

ASOSIY QISM

Boshlang‘ich bosqichda til o‘rganishning xususiyatlari

Boshlang‘ich bosqich chet tilini o‘rganishning eng muhim davrlaridan biridir. Aynan shu davrda til o‘rganuvchining yangi tilga munosabati, o‘ziga ishonchi va keyingi rivojlanish sur‘ati shakllanadi. Bu bosqichda o‘quvchi murakkab nazariy tushunchalardan ko‘ra amaliy va hayotiy birliklarga ko‘proq ehtiyoj sezadi. Shuning uchun dars mazmuni oddiy, tushunarli va muloqotga yaqin bo‘lishi kerak.

Boshlang‘ich darajadagi o‘quvchi chet tilida to‘liq gapirishga hali tayyor bo‘lmashligi tabiiy. U dastlab so‘zlarni tanib oladi, keyin ularni talaffuz qiladi, so‘ngra qisqa gaplarda qo‘llay boshlaydi. Tilshunoslik va metodik adabiyotlarda yangi so‘zlarni kontekstda o‘rganish, ularni takroriy vaziyatlarda qo‘llash va asta-sekin faol lug‘atga aylantirish muhimligi ta‘kidlanadi [1]. Demak, so‘z o‘rganish jarayoni faqat yodlash emas, balki uni eshitish, ko‘rish, aytish va vaziyatda ishlatish bilan bog‘liqdir.

Sodda so‘zlarni faol lug‘atga aylantirish

Chet tilini o‘rganishning boshlanishida o‘quvchi ko‘plab yangi so‘zlarga duch keladi. Biroq har bir yangi so‘z darhol faol nutqqa o‘tmaydi. Ayrim so‘zlar faqat tanib olish darajasida qoladi, boshqalari esa kundalik savol-javob va muloqotda ishlatilgani uchun tezroq mustahkamlanadi. Shu bois o‘qituvchi so‘zlarni faqat ro‘yxat shaklida berish bilan cheklanmasligi, ularni kichik vaziyatlar bilan bog‘lashi kerak.

Masalan, “kitob”, “uy”, “do‘st”, “borish”, “yoqtirish”, “bugun”, “ertaga” kabi oddiy birliklar turli tillarda har xil shaklda bo‘lsa-da, ularni o‘rgatish tamoyili o‘xshashdir. O‘quvchi bu so‘zlarni ko‘rsa, eshitsu, talaffuz qilsa, savolga javobda ishlatsa va kichik dialogda qo‘llasa, ular asta-sekin faol lug‘atga aylanadi. I. S. P. Nation lug‘at o‘rganishda takror, ma‘no, shakl va qo‘llanishni birgalikda o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi [1].

Gap qoliplari va oddiy grammatik andozalarning ahamiyati

Boshlang‘ich bosqichda grammatikani haddan tashqari murakkab tushuntirish o‘quvchini charchatishi mumkin. Shu sababli grammatik birliklarni tayyor gap qoliplari orqali o‘rgatish foydaliroq bo‘ladi. Masalan, “Men ... ni yoqtiraman”, “Bu ...”, “Menda ... bor”, “Sen qayerdansen?”, “Bugun havo ...” kabi qoliplar turli chet tillarda mazmun jihatidan umumiy kommunikativ vazifani bajaradi.

Gap qoliplari o‘quvchiga mustaqil gap tuzish uchun tayanch beradi. U avval tayyor strukturani takrorlaydi, keyin undagi bitta yoki ikkita so‘zni almashtirib, yangi gap hosil qiladi. Bu usul o‘quvchining xotirasiga ortiqcha yuk bermaydi va uni asta-sekin ijodiy nutqqa tayyorlaydi. Jeremy Harmer boshlang‘ich darslarda aniq namuna, boshqariladigan mashq va erkinroq qo‘llash bosqichlari o‘rtasida muvozanat bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi [2].

Grammatika nutqdan ajralgan holda emas, balki nutqni qurishga yordam beruvchi vosita sifatida berilganda samaraliroq bo‘ladi. Agar o‘quvchi qoidani bilsa-yu, uni gapda ishlata olmasa, bu bilim amaliy muloqotga xizmat qilmaydi. Shuning uchun boshlang‘ich darajada qisqa gaplar, savol-javoblar, jadval to‘ldirish, dialogni davom ettirish va rasmlar asosida gap tuzish kabi mashqlar foydali hisoblanadi.

Tinglash, taqlid va takrorlash orqali nutqqa tayyorgarlik

Erkin nutqning shakllanishi faqat gapirish mashqlari bilan emas, balki tinglash orqali ham rivojlanadi. O‘quvchi chet tilidagi tovushlar, urg‘u, intonatsiya va gap ohangini ko‘p eshitgani sari o‘sha tilga mos nutqiy sezgi hosil qiladi. Boshlang‘ich bosqichda qisqa audio matnlar, o‘qituvchi nutqi, qo‘shiq, dialog va oddiy hikoyalar tinglash jarayonni yengillashtiradi.

Taqlid qilish ham tabiiy o‘rganish usullaridan biridir. Bola yoki kattalar yangi tilni o‘rganayotganda dastlab eshitganini qaytaradi. Bu jarayonda talaffuz, so‘z tartibi va gap ohangi mustahkamlanadi. P. Lightbown va N. Spada til o‘rganishda mazmunli kirish materiali, takroriy amaliyot va muloqot imkoniyatlarining ahamiyatini ko‘rsatadi [3]. Shuning uchun o‘quvchi faqat qoidani emas, balki jonli nutq namunasini ham ko‘rish va eshitishi kerak.

Takrorlash esa sodda so‘zlardan erkin nutqqa o‘tishda ko‘prik vazifasini bajaradi. Biroq takrorlash zerikarli bo‘lmasligi zarur. Bir xil so‘zni bir necha marta yozish o‘rniga uni turli vaziyatlarda ishlatish, savolga javob berish, kichik o‘yinlarda qo‘llash, juftlikda dialog tuzish yoki qisqa hikoya yaratish samaraliroq natija beradi. Shunda takrorlash mexanik harakat emas, balki nutqiy faoliyatga aylanadi.

Kichik dialoglardan erkin muloqotga o‘tish

Boshlang‘ich bosqichda dialoglar erkin nutqqa olib boruvchi eng qulay vositalardan biridir. Kichik dialog o‘quvchiga tayyor vaziyat beradi: salomlashish, tanishish, yo‘l so‘rash, xarid qilish, dars haqida gaplashish, reja tuzish yoki fikr bildirish. Bunday dialoglarda o‘quvchi oldindan tanish bo‘lgan so‘z va qoliplardan foydalanadi, shu bilan birga muloqotdagi navbat, javob berish va savol berish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Avval dialoglar juda oddiy bo‘lishi mumkin. Keyin o‘qituvchi ularga kichik o‘zgarishlar kiritadi: ismni almashtirish, joy nomini o‘zgartirish, yangi sifat qo‘shish, savolni kengaytirish yoki yakunida o‘quvchining shaxsiy fikrini so‘rash. Scott Thornbury og‘zaki nutqni o‘rgatishda tayyorlangan mashqlardan asta-sekin erkinroq, mazmunli va shaxsiy muloqotga o‘tish muhimligini qayd etadi [4].

Psixologik qulaylik va xatolarga munosabat

Chet tilida gapirish jarayonida psixologik omillar juda muhim. Ko‘pchilik o‘quvchilar so‘zlarni bilsa ham, xato qilishdan qo‘rqib gapirmaydi. Ayniqsa boshlang‘ich bosqichda bu holat tez-tez uchraydi. O‘qituvchi darsda do‘stona muhit yaratsa, kichik muvaffaqiyatlarni qadrlasa va xatolarni keskin tanqid qilmasa, o‘quvchi asta-sekin faolroq bo‘la boshlaydi.

Xatolarni butunlay yo‘q qilish emas, ulardan o‘rganish muhimdir. Boshlang‘ich bosqichda har bir xatoni darhol to‘xtatib tuzatish o‘quvchining gapirish istagini kamaytirishi mumkin. Ba’zi xatolarni mashqdan keyin umumiy tarzda muhokama qilish, to‘g‘ri variantni namunada ko‘rsatish va o‘quvchini qayta urinib ko‘rishga undash foydaliroqdir. Kommunikativ yondashuvda til o‘rganishning asosiy maqsadi faqat to‘g‘ri shakl emas, balki tushunarli va mazmunli muloqotga kirishishdir [5].

O‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli

O‘qituvchi boshlang‘ich bosqichda o‘quvchining nutqiy rivojlanishini bosqichma-bosqich tashkil etuvchi asosiy shaxsdir. U materialni tanlaydi, mavzularni ketma-ket joylashtiradi, mashqlarni osondan murakkabga qarab beradi va o‘quvchilarni faol

muloqotga jalb qiladi. Darsda faqat o‘qituvchi gapirsa, o‘quvchilar tinglovchi bo‘lib qoladi. Shu sababli har bir darsda o‘quvchi gapiradigan, savol beradigan yoki javob qaytaradigan kichik imkoniyatlar yaratilishi lozim.

Boshlang‘ich bosqichda o‘qituvchining eng muhim vazifalaridan biri o‘quvchiga “men bu tilda gapira olaman” degan hissiy tajribani berishdir. Buning uchun darsda kichik, ammo aniq natijalar bo‘lishi kerak: yangi so‘z bilan gap tuzish, savolga javob berish, juftlikda qisqa dialog qilish, rasmni tasvirlash yoki o‘z fikrini ikki-uch gapda aytish. Ana shunday kichik qadamlar yig‘ilib, keyinchalik erkin nutqqa olib keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sodda so‘zlardan erkin nutqqacha bo‘lgan rivojlanish chet tilini o‘rganishning tabiiy va bosqichma-bosqich kechadigan jarayonidir. Boshlang‘ich bosqichda o‘quvchi avval alohida so‘zlarni o‘zlashtiradi, keyin ularni gap qoliplari, savol-javoblar, dialoglar va qisqa nutqiy vaziyatlarda qo‘llay boshlaydi. Bu jarayonda lug‘at boyligi, grammatik andozalar, talaffuz, tinglash, takrorlash va psixologik ishonch bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi.

Erkin nutqqa erishish uchun o‘quvchidan darhol mukammal gapirishni talab qilish to‘g‘ri emas. Aksincha, o‘qituvchi kichik vazifalar orqali uni faol nutqqa tayyorlashi, xatolardan qo‘rqmaslikka o‘rgatishi va har bir darsda muloqotga kirishish imkoniyatini yaratishi zarur. Sodda so‘zlar hayotiy vaziyatlarda takror-takror ishlatilganda, ular passiv bilimdan faol nutq vositasiga aylanadi.

Demak, boshlang‘ich bosqichdagi muvaffaqiyatning asosi — oson, tushunarli, qiziqarli va muloqotga yo‘naltirilgan darslarni tashkil etishdir. Chet tilini o‘rganishda erkin nutq birdan paydo bo‘lmaydi; u kichik so‘zlar, qisqa iboralar, sodda gaplar va muntazam amaliy mashqlar orqali asta-sekin shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 624 p.
2. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 4th ed. Harlow: Pearson Longman, 2007. – 448 p.
3. Lightbown P. M., Spada N. How Languages are Learned. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2013. – 252 p.
4. Thornbury S. How to Teach Speaking. Harlow: Pearson Longman, 2005. – 156 p.
5. Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 47 p.
6. Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching. 3rd ed. Oxford: Macmillan Education, 2011. – 416 p.